Vrienden van Middenduin

Cultuurhistorische Wandeling bij de ingang van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland in Middenduin, langs Zeeweg en Brouwerskolkweg en in het Brouwerskolkpark

De ontstaansgeschiedenis van de kust en de binnenduinrand kent een grote dynamiek van natuur en menselijk handelen.

De invloed van menselijke activiteiten laat zich op veel plaatsen nog "lezen"in het landschap o.a.

- Agrarische activiteiten
- Franse legerkamp op de Kemperberg
- Exercitie Veld (militairenweg)
- Zandwinning
- Buitenplaatsen
- Zeeweg ontworpen door L.Springer (1921)
- Waterwinning en Natuurgebied

Bij deze wandeling zijn de veranderingen door menselijk handelen mooi te zien.

Start Duinlustweg 10 /hoek Zanderijvaart na de brug over de Zanderijvaart direct Rechtsaf (RA)

Parkeergelegenheid met informatiebord van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland. Honden zijn niet toegestaan in Middenduin, wel in het Brouwerskolkpark en omgeving.

Informatie Staatsbosbeheer

Zandwinning

Rijke kooplieden uit Amsterdam zagen wel brood in het vele zand dat de duinen rijk was. Het gebied Middenduin was tussen 1850 en 1948 een zanderij. Hier werd handmatig zand gewonnen voor de uitbreiding en ophoging van bouwprojecten in Amsterdam en Haarlem. Het zand werd met boten afgevoerd via een gegraven vaart, de zogeheten Zanderijvaart. Langs de vaart liep een rails met karretjes. Voorbij de spoorbrug is de zanderij zichtbaar als een open lagergelegen valleitussen de duinen.

Natte Duinvallei

De open lager gelegen vallei is na de zandwinning gebruikt als volkstuinen terrein en bollenland. In de jaren negentig is Staatsbosbeheer hier gestart met het ontwikkelen van natuur. Door de vroegere bollenteelt zaten er veel voedingsstoffen in de bodem. Van nature is de bodem veel armer. Door uitspoeling en het afvoeren van maaisel, verschraalt de bodem. Het grondwaterpeil werd met een sluisje verhoogd. Zo ontstaat langzamerhand een natte duinvallei, een zeldzaam natuurtype. Hier vind je prachtige bloemen als grote ratelaar, parnassia, rietorchis en vele veldbloemen.

Bossen en open duinen

Ten westen van de vallei bevinden zich duinbossen. Aan het einde van de 19e eeuw zijn hier Corsicaanse en grove dennen aangeplant. In een latere fase zijn ook loofbossen aangeplant. Het gebied heeft zich ontwikkeld tot een gevarieerd bos met veel kruiden en struiken. Vogels als matkop en nachtegaal voelen zich hier thuis. Open duin vol grassen en zandverstuivingen zorgen voor afwisseling. Hier groeien grote thijm en duinviooltjes en komen de kleine parelmoervlinder voor.

Duinlust

In 1799 kocht Jan Willem Duyvesteyn een stuk grond van Jacob Boreel (de toenmalige eigenaar van Elswout). Zijn zoon kocht de gronden er naast van koopman Jan Gijsen Middelkoop. Door samenvoeging van de gronden ontstond landhuis Duynlust. Duinlust kwam in de 19e eeuw in handen van Johanna van de Velde, destijds eigenaar van Buitenplaats Elswout. Zij verbleef hier in de zomer. In 1882 werd het huis gesloopt. Constantijn Muysken ontwierp het huidige huis. Het landschapspark is ontworpen door Petzold.

Boven- en benedenplaats

Landhuis Duinlust kent een "benedenplaats" en "bovenplaats". Op de benedenplaats bevindt zich het landhuis en de terrasen in vroeger tijden de koetshuizen en de orangerie. De beroemde halfronde pompeijaanse bank is in 2013 gerenoveerd.
Op de bovenplaats, de hoge duinen achter het huis, stond vroeger een boomschorshut met uitzicht op de Noordzee. Boven op het duin bevindt zich een betonnen ring een overblijfsel van het waterbassin voor de hydraulische lift in het hoofdhuis. De ijskelder van het landgoed ligt nabij de zanderijvaart. Hier werd bederfelijke waar bewaard met grote blokken ijs.

Wandelen

U kunt naar hartenlust genieten van dit gevarieerde landschap. Er zijn twee gemarkeerde wandelingen uitgezet in het gebied. De Kemperbergroute (rood 3,5 km) en de hoge duinroute (blauw 3 km). Hieronder is een cultuurhistorische wandeling van ca. 4 km beschreven. Deze is niet gemarkeerd.

Bij de toegang tot Middenduin ligt het landgoed Duinlust. Een kleine rondwandeling voor het huis is mogelijk
(Groene paaltjes, ca. 10 minuten extra: voordat u de brug de zanderijvaart over gaat even linksaf).

De tussen 1814 en 1820 gestichte historische buitenplaats Duinlust werd in de jaren 1880-1882 ingrijpend gewijzigd in opdracht van D. van der Vliet en zijn echtgenote J.J. van der Vliet-Borski.
Het oude hoofdgebouw werd door nieuwbouw vervangen en aan de Duinlustweg verrees een monumentale toegangspartij met aangrenzende portierswoning. Hoofdgebouw, toegangspartij en portierswoning werden ontworpen door C. Muysken. In de duinrug ten zuiden van de Zanderijvaart werd in 1882 een gasoline berging gebouwd voor de opslag van brandstof voor de verlichting van de gebouwen. Toen de gebouwen kort na 1900 elektrisch werden verlicht, werd er ten zuiden van het hoofdgebouw een transformatorhuisje gebouwd. Het landgoed heeft voorts een in 1912 gebouwde garage met chauffeurswoning aan de Zanderijvaart ten noordwesten van de portierswoning en een rond open waterreservoir op een duintop ten zuiden van de Zanderijvaart.
Dit reservoir was onderdeel van een verdwenen hydraulisch systeem ten behoeve van een lift in het hoofdgebouw.
De begrenzing in het noorden ligt bij de Middenduinseweg. Aan de oostzijde vormt de Duinlustweg de begrenzing inclusief het terrein van de voormalige moestuin ten oosten van deze weg tot en met de zichtas op Elswout. De waterloop om dit terrein vormt de grens alhier. De opstallen op dit terrein vallen buiten de bescherming. In het zuiden vormt de onverharde weg tussen Duinlust en Kraantje Lek de grens. De alhier gelegen bebouwing t.b.v. een scoutinghuis, valt buiten de bescherming. In het westen wordt de grens bepaald door de gemeentegrens met Zandvoort.
Het terrein bij Duinlust bestaat uit twee delen. Het hoge duingebied, “de bovenplaats”, aan de noordwestzijde dat tot de aanleg in de jaren 1880 in gebruik was als zanderij. Voor deze activiteit werd dan ook de Zanderijvaart gegraven. Het hoogste duin alhier werd aangeduid als “de Berg”.
Het zuidoostelijke deel, de “benedenplaats” is laag gelegen en hier bevinden zich de sier- en nutsgronden. De aanleg bij het eerste huis Duinlust uit de periode 1814-1820 is bescheiden van opzet geweest.

Cultuurhistorische wandeling Middenduin-Zeeweg-Brouwerskolk

Kaart

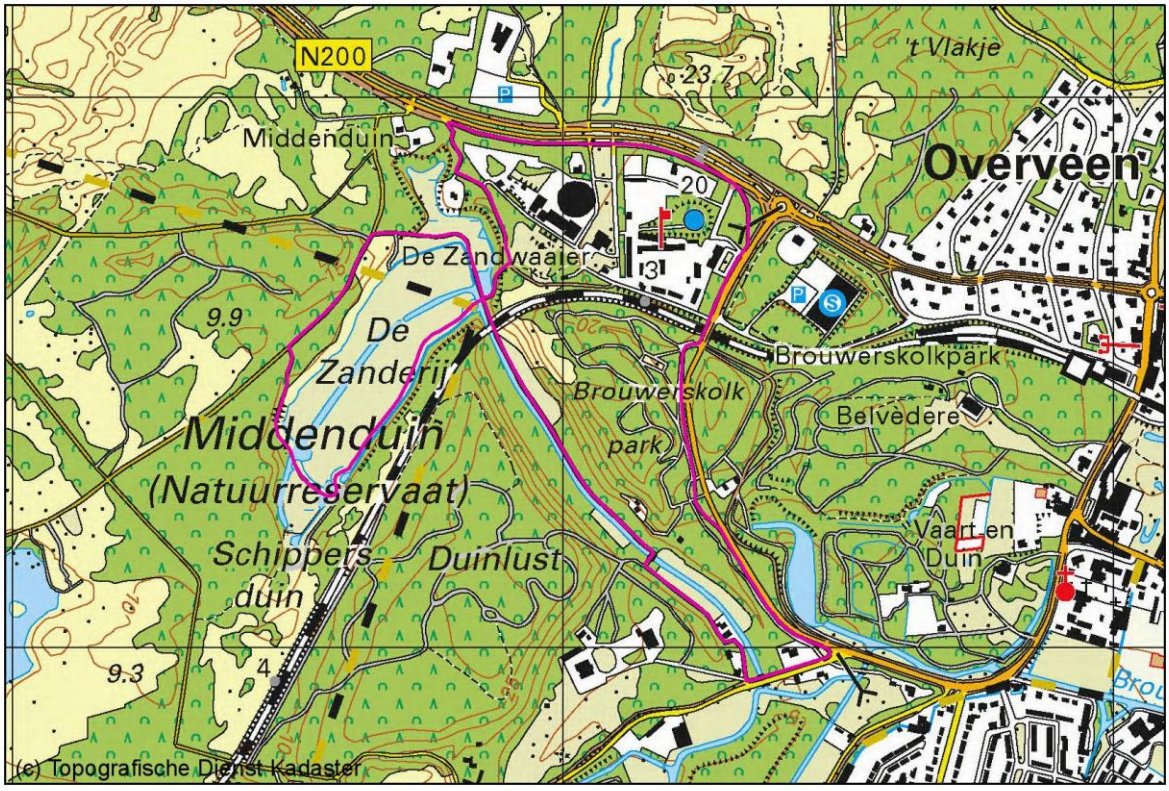

Cultuurhistorische wandeling Middenduin-Zeeweg-Brouwerskolk

Routebeschrijving

Start langs de Zanderijvaart

- Na 200 m gaat u rechtsaf (RA) de brug over en vervolgt het pad aan de overkant langs de Zanderijvaart.

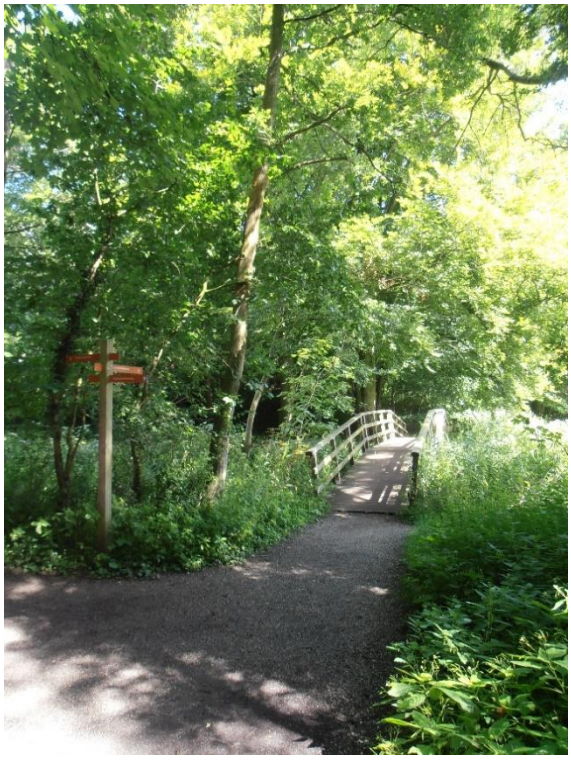

Zanderijvaarten werden gegraven om de afvoer van zand met platte schuiten mogelijk te maken.

De 2 huizen op de helling aan de rechterzijde zijn dienstwoningen bij het landgoed Duinlust geweest.

- Na 500 m loopt u onder het viaduct van de spoorlijn naar Zandvoort.

De zanderijvaart en de spoorlijn van Haarlem naar Zandvoort werden gelijktijdig aangelegd.

- Na 25 m linksaf (LA) de brug over.

Aan de linkerzijde staat een natuurstenen grenspaal die de gemeentegrens tussen Bloemendaal en Zandvoort aangeeft.

Aan de oostzijde van het duingebied van Zuid-Kennemerland is veel zand afgegraven. Het zand werd gebruikt voor de demping van grachten en de aanleg van nieuwe wijken in Haarlem en Amsterdam. Ook elders in de duinen is zand afgegraven, waarmee het een veel voorkomend fenomeen is. In dit gebied is veel zand afgegraven. De buitenplaatsen die rond Middenduin gelegen zijn, zijn vrijwel allemaal aangelegd in een voormalige zanderij. Veelal werd zelfs nog zand in de gronden behorende bij de buitenplaats afgegraven nadat het huis al gebouwd was.

Zandafgravingen

Vanaf 1850 lagen er dagelijks minstens 50 tot 60 zandschuiten op de Zanderijvaart van Middenduin. Voor die tijd was de zanderij van landgoed Elswout vrijwel de enige leverancier van duinzand in de omgeving van Haarlem. Tegen 1850 was de 'Elswout'-voorraad uitgeput en werd er zand gewonnen op Duinlust en in Middenduin. Met het schone duinzand werden de grachten gedempt en kon de stad Haarlem uitbreiden. Ook werd er veel zand gebruikt om de zachte en venige bodem achter de duinen geschikt te maken voor de bloembollenteelt.

Het verkochte zand werd via de gegraven Zanderijvaart afgevoerd. In dezelfde tijd werd ook de spoorbaan Haarlem-Zandvoort aangelegd. Willem Borski (eigenaar van buitenplaats Elswout en omgeving) en de spoorwegmaatschappij sloten een weddenschap. Als de zandafgravers eerder bij de plaats van de spoorbrug waren dan de spoorwegmaatschappij zelf, dan werd de spoorbrug over de Zanderijvaart door de maatschappij betaald. Borski won met enkele meters, maar beiden partijen smokkelden. Daardoor is de afgraving bij de spoorbrug smal en is de bocht in het spoor te scherp, vandaag de dag is het knerpende geluid van de trein nog duidelijk hoorbaar.

Het hoge duin aan de zuidzijde van de vallei heet Schippersduin omdat de zandschippers daar hun boot konden keren om volgeladen terug te varen. In Middenduin is tot 1930 permanent zand gewonnen, daarna tot 1950 nog incidenteel. Links van het houten bruggetje aan de andere kant van het water staat de Juliana-linde in 1909 geplant door de zandafgravers ter ere van de geboorte van prinses Juliana.

- Na 400 m over het zandpad bij splitsing RA.
- U passeert een brug.

Bollenteelt en huidig beheer

Tot 1992 was de vallei in gebruik als bollenland, het kalkrijke zand en grondwater binnen handbereik zijn voorwaarden voor deze teelt. Vanaf 1992 heeft Staatsbosbeheer de vallei in eigendom en vormt het om naar een schraal grasland, waar veel verschillende bloemen en planten kunnen groeien. Het bollenveld heeft zich inmiddels ontwikkeld tot een vallei met 67 verschillende plantensoorten. De ratelaar en parnassia zijn al genoemd. De waterviolier met zijn bleke lila bloemen bloeit in mei, juni en is een indicator voor kwel. Erg lekker is de bosaardbei, kleiner dan de gewone aardbei maar veel voller van smaak. Vanaf juni tot augustus kunt u de vruchten vinden.

- Na 300 m RA het verharde pad op.
- Na 300 m RA :het schuin aflopende pad in.

Links ligt de Boerderij Middenduin (rijksmonument). Lage woning met mansardedak. Vroeger een boerenwoning met stalling. Deze woning was onderdeel van de ontginning Middenduin die in 1795 ter hand genomen werd. Er werden schapen gehouden en de wolopbrengst werd gebruikt in de Leidse weverijen. De roggeteelt leverde echter niet veel op, omdat konijnen de oogst verorberden.

Duinontginning

In vroeger tijden was het Middenduin onderdeel van het 'Zwarte veld', een gebied vanaf de huidige Zijlweg in Haarlem tot aan de zee. De 'wildernis' had maar een gebruiksdoel; de jacht op konijnen. Als de Spanjaarden in 1573 Haarlem belegeren en de streek plunderen, krijgt het konijn helemaal vrij spel. Dit zorgt voor grote schade aan het duin; de verstuivingen zijn zo ernstig dat het vrijwel onmogelijk is met paard en wagen naar Zandvoort te rijden. In 1722 komt het 'Swarte Velt in handen van de toenmalige eigenaar van Elswout en verandert een aantal keer van eigenaar. Aan het eind van de 18e eeuw lukt het om de konijnenstand onder controle te krijgen, niet in de laatste plaats dankzij de Franse troepen die hier zijn gelegerd ten gevolge van de revolutie en wel een konijntje lusten

De politieke en de economische veranderingen aan het eind van de 18deeeuw zorgen ervoor dat onze woeste duingebieden veranderen in ondernemingen. In de Franse tijd wilde men 'onontgonnen schatten aan het vaderlands welzijn ten nutte maken' en op economisch gebied buiten de in de tijd van de republiek zo plat getreden paden gaan. Op 17 november 1795 werd in de duinen ten westen van Haarlem de landbouwassociatie Middenduin opgericht. De ontginning bestond uit een boerderij met akkers en het duin als schraal weidegrond. Akkerbouw was geen succes, stuivend duinzand en een groot aantal konijnen vormden een voortdurende bedreiging.

Schapenteelt lukte beter. Rond 1800 telde Middenduin in het voorjaar ongeveer honderd lammeren. Overdag graasden de schapen in het duin en 's nachts verbleven ze in de potstal voor mestwinning. Toch kon de onderneming het niet volhouden, na enkele jaren werd grond voor de aanleg van een begraafplaats verkocht en in 1807 eindigde de onderneming. Het oorspronkelijke voornemen tot het ontginnen van525 hectareduingrond was blijven steken in25 hectarewerkelijk in cultuur gebrachte grond.

In 1810 werden woning en gronden weer eigendom van landgoed Elswout. De duinboerderij langs de Zeeweg bestaat nog steeds en is nu een woning. Namen als Koe- of Kaasvlak, Schapekamp en Lammetjeswei herinneren nog aan de tijd van de Bataafse republiek.

- Na 200 m LA het pad omhoog.
- Boven aan het pad LA het fietspad op. Achter het hek ziet u de sterrenwacht Copernicus liggen. Het fietspad vervolgen tot u bij de Zeeweg komt: RA.

De Zeeweg
Burgemeester en wethouders van de gemeente Bloemendaal ontwierpen al in het eerste decennium van de 20e eeuw een Zeeweg, die Bloemendaal met de zee moest verbinden. De gemeenteraad en de duineigenaren waren echter niet zo ingenomen met de plannen. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de grote werkloosheid in deze tijd brachten echter langzamerhand verandering. De duineigenaren wilden wel meewerken om de werkloosheid te bestrijden, maar men bleef vasthouden aan een weg van maximaal 12 meter breed en zonder trambaan erlangs. De gemeente Bloemendaal wenste echter een weg van 50 - 66 meter breed met een trambaan erlangs. In 1917 werd de Wet ter bestrijding van de werkloosheid aangenomen, waarbij ook de onteigeningsprocedures versneld en vereenvoudigd werden. Hierdoor kon de weg toch aangelegd worden zoals de gemeente Bloemendaal wenste.

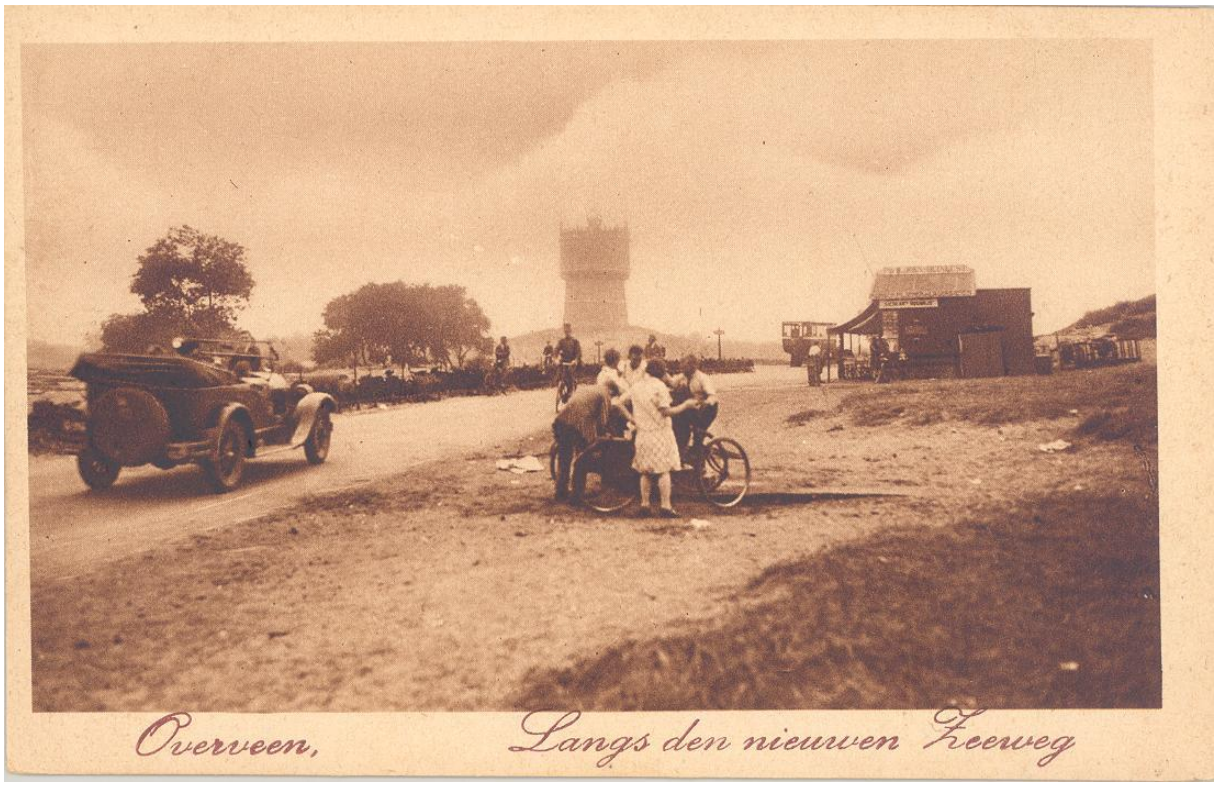

Voor de weg was inmiddels een nieuw ontwerp gemaakt door de landschapsarchitect Springer. Hij had niet alleen de weg ontworpen, maar ook de omgeving ervan. In 1919 werd de aanleg van de weg aanbesteed. In 1920 werd met veel blijdschap geconstateerd hoe het landschap gewijzigd werd. Er werd geschreven: "Er zijn bulten van maar eventjes 30.000, 35.000 ja van 40.000 m3 verplaatst in kuilen die in de buurt lagen. Men heeft de lijnen der hellingen en dalen uit elkaar geworpen, de kammen der toppen recht gestreken, en nieuwe kammen opgebouwd, men heeft de trekken van het aangezicht der aarde uitgewischt en er nieuwe op vastgelegd"32. De aanleg van de Zeeweg had met andere woorden een ingrijpende wijziging van het landschap rond de weg tot gevolg.

- Aan uw rechterhand ligt het terrein van de historische waterfabriek van Haarlem met enkele dienstwoningen.

In de duinen bij Overveen gelegen waterwincomplex "Waterleiding Zuid-Kennemerland". Het complex dat in 1897-1898 werd gebouwd in opdracht van de Gemeente Waterleiding Haarlem, in verband met de ingebruikstelling van een eigen gemeentelijke waterwinplaats en een waterleidingnet. Voor de winning van het water werd een duingebied ten noorden van de rond 1925 geopende Zeeweg in gebruik genomen. Het water werd langs een verdiepte geul in het landschap naar de waterfabriek aangevoerd. Deze zgn. prise d'eau is aan de weerszijden van de Zeeweg als aardkundig monument zichtbaar. Het vormt samen met gebouwencomplex een monumentaal ensemble.

Het te beschermen complex wordt aan de noordzijde begrensd door de Zeeweg, aan de zuidzijde door het aan de Brouwerskolk gelegen complex van Publieke Werken van de gemeente Bloemendaal, aan de zuidzijde door de Tetterodeweg en aan de westzijde door een uitgestrekt duingebied. Het complex werd rond 1935, 1950 en 1965 uitgebreid en gemoderniseerd. De belangrijkste laat 19e-eeuwse onderdelen en de onderdelen van rond 1935 vallen onder de complexbescherming.

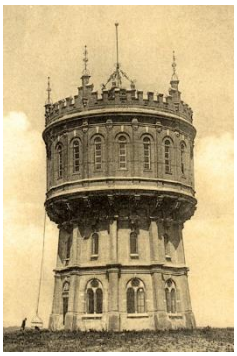

Het meest markante object is de watertoren, gesitueerd op een duintop ten zuiden van het min of meer driehoekige complex. Ten westen van deze duintop staan op een relatief vlak terrein de overige objecten. Min of meer in de as van de voormalige hoofdingang aan de Tetterodeweg staat het machinegebouw, waarvan de aangrenzende kolenbunker via een (verdwenen) aftakking van de spoorlijn Overveen-Zandvoort werd voorzien van kolen ten behoeve van de stoommachines. Rechts van deze ingang staat de voormalige directeurswoning. Links van de ingang stond het door J. Schotel ontworpen ontijzeringsgebouw (1897-1898) dat deel uitmaakte van de bebouwing in de stijl van de neorenaissance. Dit ontijzeringsgebouw maakte rond 1968 plaats voor de huidige bebouwing, nadat de functie van ontijzering en voorfiltering reeds in 1936 was overgenomen door het toen in gebruik genomen voorfiltergebouw. Een centraal onderdeel is een groot rond filtergebouw, een in oorsprong open bassin rond een gesloten kern die respectievelijk functioneerden als nafilter en reinwaterkelder. Het ronde filtergebouw werd in 1948 overdekt. Ten zuiden van dit filtergebouw staat het eerder genoemde filtergebouw uit 1936 met reinwaterkelder 11. Ten westen van deze reinwaterkelder staat bij de westelijke toegang tot het terrein de enkele dienstwoning; bij de noordelijke ingang aan de Zeeweg staat de dubbele dienstwoning.

- Na 600 m passeert U de tennisvereniging WOC en ziet u de watertoren. RA de Brouwerskolkweg op. Aan de rechterhand ziet u het gebouw van de voormalige dienst Publieke Werken van de gemeente Bloemendaal.

Het kantoorgebouw met het opschrift Publieke Werken is in 1935 ontworpen als bureau voor Publieke werken naar ontwerp van de toenmalige directeur PW en architect J. de Jongh. Achter het gebouw ligt de gemeentewerf van Bloemendaal. Deze is in 1928 aangelegd. Samen met de witte huizen langs de Brouwerskolkweg en Tetterodeweg vormt het één bouwplan. De huizen zijn destijds gebouwd voor de huisvesting van gemeentepersoneel.
Aan de overzijde van de Brouwerskolkweg ligt de Sporthal Tetterode en de Joodse begraafplaats. Na afzanden

van een deel van de duinen ten noorden van de Joodse begraafplaats was een grote kuil ontstaan. Hierin is eerst een sportveld aangelegd. Pas begin jaren 80 is de Tetterode sporthal gebouwd.

- Na 200 m passeert u de Prins Bernardbrug over de spoorlijn naar Zandvoort. U volgt het voetpad langs het fietspad. Aan weerszijden van de Brouwerskolkweg ligt het Brouwerskolkpark.

De Brouwerskolk in de 17e eeuw ontstaan als gevolg van zandwinning. Het schone water uit de duinen stroomde via de Brouwersvaart naar Haarlem. De bierbrouwers van Haarlem gebruikten het schone water voor het bier. Het Brouwerskolkpark was voorheen onderdeel van landgoed Belvedère. Als eerste is het deel ten westen van de Brouwerskolkweg in de jaren 30 van de vorige eeuw eigendom van de gemeente geworden. Aanvankelijk was de gemeente van plan daar een villawijk te plannen (vergelijkbaar met Duin en Daal). Dit plan is echter nooit uitgevoerd, omdat de beroemde landschapsarchitect Zocher jr. weigerde een verkavelingsplan voor dit fraaie duingebied te maken. Het is toen ingericht als park door L.A.Springer. In het park ligt aan de westzijde het kopje van Overveen. De Brouwerskolkweg is ook een ontwerp van L.A.Springer. De gemeente Bloemendaal wilde ook een aantal middenstandswoningen in het ontwerp opnemen. L.A. Springer weigerde dit in het ontwerp op te nemen, hiertoe aangespoord door Jac.P.Thijsse. Deze huizen zijn in 1935 in het bouwplan voor de gemeentewerf langs de Brouwerskolkweg en de Tetterodeweg opgenomen.

Het oostelijk deel van het park (ten oosten van de Brouwerskolkweg) is pas in 1960 eigendom van de gemeente geworden en toegevoegd aan het Brouwerskolkpark. Voorheen was ook dit deel onderdeel van landgoed Belvedère, dat nu nog grenst aan het Brouwerskolkpark. Bij de overdracht van de grond is destijds een overeenkomst gesloten met de eigenaren van Belvedère. Deze houdt in dat de beboste hellingen aan de west en zuidkant van Belvedère onveranderd zullen blijven tot 2029.

In het Brouwerskolkpark ligt het restaurant het Brouwerskolkje. Daarachter ligt het voormalige jachthuis dat ca. 1860 is gebouwd door W.Borski. Het jachthuis is gebouwd in rustiek stijl met gebruik van halve boomstammetjes voor een natuurlijk effect.

- Na 700 m RA.
  U passeert de brug over de Zanderijvaart.
  Na 100 m RA naar het beginpunt.

Bronnen:

- “Cultuurhistorische waarden in het Nationaal Park Zuid Kennemerland

- “De zanderij van Middenduin” Redactie Oneindig Noord-Holland

- SBB-infobord NPZK Staatsbosbeheer

- "De monumenten van de gemeente Bloemendaal".

- Gemeente Bloemendaal J.Raaphorst